

OSMANLI DEVLETİ İLKÖĞRETİM OKULLARI COĞRAFYA MÜFREDAT PROGRAMLARI – COĞRAFYA ÖĞRETİM USULLERİ

İbrahim Caner TÜRK *

Özet: Bu çalışmada; Osmanlı Devleti İlköğretim Okulları ndaki (Sıbyan Mektepleri) Coğrafya Eğitimi-Müfredat Programları-Coğrafya Öğretim Yöntemleri incelenmeye çalışıldı. Modernite ile eğitim programları arasında giren Coğrafya Dersinin 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle Osmanlı Müfredat Programları arasına da girdiği, dünya, dünyanın hareketleri, Osmanlı Ülkesi'nin büyük nehir, dağ, vilayetlerinin öğretilmeye çalışıldığı, bunların nasıl öğretilceğinin Türkiye'nin ilköğretim metodu kitabı "Rehnuma-yı Muallimin" (Öğretmenlerin Rehberi) de nasıl yer aldığı analiz edildi.

Coğrafya öğretiminde getirilen yeni öğretim yöntemleri ve materyallerin (harita-yerküre) Osmanlı Mektepleri'ne yerleşmesinden sonra bunların Kartoğrafya'nın ve Osmanlı Eğitim Sistemi'nin de gelişmesinde rol oynadığı ve öğrencilerin İmparatorluğa bakış açısını değiştirdiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler; Osmanlı Devleti, coğrafya eğitimi, ilköğretim.

I. Giriş

Osmanlı devletinde en temel eğitim kurumları hiç şüphesiz sıbyan mektepleri idi. XIX. yüzyılda diğer alanlarda olduğu gibi, eğitim alanında da pek çok yenilik yapıldı ve sıbyan mektepleri de bu değişikliklerden etkilendi. Müfredat içerisine coğrafya derslerinin girmesi de bu değişikliklerin en önemlilerinden biri oldu.

II. Klasik Osmanlı Sıbyan (İlköğretim) Okulları ve Eğitim

Sıbyan, Arapça'da küçük erkek çocuğu anlamına gelen *sabi*'nin çoğuludur.¹ Sıbyan mektepleri vakıf sistemiyle özdeş olan ve İslam öncesi Budist Uygur Türklerine kadar dayanan kökenlere sahiptir. Anadolu Selçuklu Devleti vasıtasıyla da Osmanlı Devleti'ne geçmiştir.²

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri hemen hemen her köy ve mahallede, cami veya mescitlerin yanında en az bir tane bulunan ve ilköğretimin burada yürütüldüğü³ sıbyan mekteplerinde, eğitim ve öğretimin esası dinin ve ahlakın öğretilmesinden ibaretti.⁴ Sıbyan mekteplerinde nicelikte

* Arş.Gör. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim ABD.

¹ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1995, s. 948.

² Özgönül Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, 1968, s.22.

³ Niyazi Berkes, *Türkiye'de çağdaşlaşma*, Ankara 1973, s.175.

⁴ Bayram Kodaman, *II.Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1991, s.IX.

sağlanan başarı, nitelikte yakalanamamış ve bu okullar öğretim düzeyi bakımından yetersiz kalmışlardı. Meclis-i Maarif-i Muvakkat'ın 1846'da Meclis-i Vala'ya sunduğu öneriler arasında sıbyan okullarında reform yapılması da vardı. Kabul edilen talimatnamede Sıbyan okulları için belirlenen programda Elifba, Kuran, İlm-i Hal, Ahlak Risalesi ve Türkçe Okuma-Yazma dersleri vardı ve 4 yıl üzerine planlanmıştı.⁵

III. Eğitim Sistemindeki Değişmeler-Gelişmeler ve Sıbyan (İlköğretim) Mektepleri

Osmanlı Devleti eğitim yeniliklerini Fransız Eğitim Sistemini örnek alarak yapmıştı. Dolayısıyla Fransız İhtilali sonrası, Fransız Kanun-i Esasisini yapan millet meclisinin 1791 Eylülünde kabul ettiği: “Her İnsana zaruri olan malumatın, umumi maarifle meccanen temini devlete aittir”⁶ maddesi de benimsenmişti. Böylece insanların temel eğitim ihtiyaçlarının devlet eliyle verileceği öngörülmüştü.

Tanzimat Fermanında eğitim konularına yer verilmemesine rağmen, 1856 Islahat Fermanı'nda bu hususa temas edilmiştir. Bunun getirdiği planlama doğrultusunda eğitimin artık devlet politikasında yer alması gereğiyle, eğitim işlerinin kabinedeki bir nazır tarafından yürütülmesi için 5 Ramazan 1273/29 Nisan 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti kurularak nazırlığa Sami Abdurrahman Paşa atandı. Bu gelişme ile artık eğitim kurumları devletin resmi kuruluşları, eğitim konuları da devletin resmi politikası haline gelmiş oldu.⁷

İlköğretimde esaslı düzenleme 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle yapılmıştır. Bunun birinci bölüm, üçüncü maddesine göre: Her mahalle ve köyde sıbyan okulu açılacaktı.⁸ Getirilen en önemli yenilik ise program konusundaydı. Nitekim belirlenen program, yeni usul vechile: Elifba, Kuran, Tecvid, Ahlak, İlm-i Hal gibi dini bilgilerin yanında, Basit hesap, Kısaltılmış Tarih ve Coğrafya Derslerini de içermektedir.⁹

Nizamnamenin yayınlanmasıyla birlikte, sıbyan okullarında, belirtilen şekilde reform yapılması için harekete geçildi. 23 Muharrem 1287/ 25 Nisan 1870 de okullarda okutulacak kitapların yazım ve tercümeleriyle ilgili 13 maddelik bir nizamname yayınlandı. (Takvim-i Vekayi,1216 (23 Muharrem 1281/28 Haziran 1864), 1217 (25 Muharrem 1281/30 Haziran 1864). Nizamnamede, önce kitapların taşıyacakları genel nitelikler sıralanmıştı. Burada kitapların mümkün olduğu kadar açık ve sade bir dille yazılması, öğrencileri özendirici olması isteniyordu. Nizamnamenin sıbyan okulları için öngördüğü ders kitapları arasında Coğrafya (Coğrafi terimler, Küre, Beş Kıta, İnsan

⁵ Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Eskişehir, 2002, s.201.

⁶ Ester-Ernest Fun, *Fransız İhtilali'nin Siyasi ve İctimai Fikirleri*, Terc: M.Nermi, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, 1927, s.199.

⁷ Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim*, s.159.

⁸ F.Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara,1964, s.98.

⁹ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İstanbul, 1987, s.87, Unat, a.g.e., s.98.

Cinsleri, Osmanlı Fiziki, İdari, Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası), çeşitli cetveller ve haritalar da vardı. (Takvim-i Vekayi, 1275 (25 Cemaziyevvel 1287/23 Ağustos 1870) kitapların yazımı için bir de yarışma açılmış ve ödüller konmuştu.¹⁰

İlköğretimde yapılan diğer önemli bir değişiklik 1881 (1299) yılında “Mekatib-i Sıbyaniye” idaresinin adının “Mekatib-i İptidaiye İdaresi” olarak değiştirilmesidir (1300/1882) Devlet Salnamesi). Bu değişikliğin anlamı, artık Maarif Nezaretinin İlköğretimde “usul-i cedit”(yeni usul) üzere eğitim- öğretim yapan okullara ağırlık vermesidir. Ayrıca sıbyan okullarının kafalarda yarattığı izlenimi silip İptidai (Başlangıç) kelimesiyle ilköğretime yeni bir anlayış getirme isteğidir.¹¹

IV. Coğrafya Dersi Öğretiminde Getirilen Yenilikler

Eğitim çağı olarak adlandırılan 19.Yüzyıl'da, vatandaş için faydalı olan bilimlerin kullanılması esastı. Tarih-Coğrafya ve doğa bilimleri bunların başlıcaları idi. Çağa ayak uydurma çabasındaki Osmanlı Devleti'nin de buna uymaya çalıştığı görülmektedir.

Nitekim bu düşünce doğrultusunda Osmanlı Devleti'nde önemli ölçüde gelişme gösteren alanlardan birisi de coğrafya idi.¹²

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle İlköğretime giren coğrafya dersi, yeni teşkil edilen Darulmuallimin (Erkek Öğretmen Okulu) ve Darulmuallimat (Kız Öğretmen Okulu) Müfredatlarına girmekte de gecikmedi. Darulmuallimatın 1290 (1873) senesi ders programında birinci, ikinci, üçüncü sınıflarda Arabi, Farsî, Hesap, Sülüs, Rika, Kıraat-ı Türkiye ve İmla, nakışın yanı sıra coğrafya da bulunmaktaydı.¹³

23 Muharrem 1291 (12 Mart 1874) tarihli resmi ilanda da Darulmuallimin; sıbyan, rüşdiye, idadiye şubelerine ayrılarak, iki yıllık Dar-ı Sıbyan'da okutulacak dersler; Usul-i Tedrisiye, Lisan-ı Türki ve İmla, Tenasübe kadar hesap, Muhtasar (Kısaltılmış) Tarih-i Osmani, Mebadi-i Hendese ve Mesaha, Muhtasar (Kısaltılmış) Coğrafya olarak belirleniyordu. 1891 Münif Paşa'nın Nazırlığında; sınıf-ı ibtidaiye ve rüşdiyeden mürekkep (Birleşik), tahsil müddetleri 6 seneden ibaret olan kız rüşdiyelerine mahsus ders programında: 4-5-6. sınıflarda, haftada 2 şer saat coğrafya dersi bulunmaktaydı.¹⁴

¹⁰ Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim*, s. 203.

¹¹ Kodaman, *II.Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s.31.

¹² Benjamin C.Fortna, *İmperial Classroom İslam, The State and Education in the late Otoman Empire*, Oxford, 2003, s.164.

¹³ Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Haz: Mustafa Ergün, Tayip Duman, Sebahattin Arıbaş, Hüseyin Dilaver, Ankara,2002, s.112-113.

¹⁴ Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti*, s. 115, 233.

Buna Göre:

Dördüncü Sene Programında:

1. Asıl cihet: Yönler ezberletilmeyip, güneşin mevkiine göre dersane ve teneffüshanede öğrenciye iş bu cihetler talim ve tefhim (anlatılacak) olunacaktır.

2. Mevsimler, başlıca asar (İzler-özellikler-alametler) ve alaim-i nesimiye (Atmosfer özellikleri), ufuk, avarız-ı arz (Dünyanın yeryüzü şekilleri) ve ecram-ı saire (cansız sair cisimler).

3. Karalara ve sulara verilen isimler (daima çocuklara malum) olanlardan başlanıp, tedricen (derece-derece) meçhul (bilinmeyen) ve güç olanlar talim olunacaktır.

4. Coğrafya-yı Mahalli: Sokak, mahalle, köy, nahiye, kaza, sancak, vilayet, memleket, kıt'a, ülke.

5. Coğrafya-yı Umumi: Arz, şekil ve vüs'ati (Genişliği), kıtalar ve büyük denizler. Her kıtada bulunan meşhur hükümetler ve yalnız merkezi hükümetleri.

6. Coğrafyayı harita ile anlamak, harita ve plan, küre-i musattaha (Düzeltilmiş Küre), talim olunan derslerin harita üzerinde iraeisi (işlenmesi), kıtaların yekdiğerinden infisalve ittisali (Kıtaların birbirinden ayrılması ve birleşmesi), Memalik-i Osmaniye'nin mevki'i ve hududu.(Osmanlı Devleti'nin yeri ve hudutları)

Beşinci Sene Programında:

7. Heyet (Astronomi), kâinat hakkında ma'lumat-ı mücmele (Dünya hakkında kısa bilgi), Şems (Güneş), Sevabit (Gezegen olmayan cisimler) ve seyyarat (Gezegenler), arz ve şekil ve hareketi (Dünyanın şekli ve hareketleri) iş bu hareket den mütevellid halat (Dünyanın hareketlerinin sonuçları), (Sene, mevsimler, aylar, gece ve gündüz, saat ve dakika). Peyk-i arz ve safahat-ı kamer. (Dünyanın uydusu ve ayın evreleri)

8. Memalik-i Osmaniye'nin Kürre-i arz üzerinde bulunduğu mevki, Memalik-i Osmaniye'nin üç kıta üzerinde bulunduğuna göre aldığı isimler (Rumeli, Anadolu ve Arabistan, Mısır, Trablusgarp ve Tunus). Bunların aralarında bulunan denizler, boğazlar, körfezler ve adalar.

9. Avrupa-yı Osmanî Rumeli: Coğrafya-yı Tabii (Fiziki Coğrafya): Rumeli'nin hududu, Sevahili (Boğazlar, körfezler, burunlar), Satuh-ı maile (Eğimli Satırlar), dağlar, nehirler ve göller.

Coğrafya-yı İdari: Nahiye, kaza, liva ve vilayet tabirleri ve bunların memurları, Rumeli'de bulunan vilayet ve bunların mevaki ve hududu, vilayet-i sahiliye ve dahiliye. Her bir vilayetin meşhur şehir ve hududu ve ticaret merkezleri. Bulgaristan ve Rumeli-i Şarki. Rumeli'nin demiryolları. Rumeli'de san'at ve ticaret ve ziraat.

10. Asya-yı Osmani Anadolu ve Arabistan: Coğrafya-yı Tabii: Hududu ve sevhil (Boğazlar, körfezler ve burunlar) dağlar ve eğimli arazi, nehirler ve göller.

Coğrafya-yı İdari: Asya-i Osmanî'de bulunan vilayet ve Memalik-i Şahane ve bunların mevki'i ve hududu, her vilayetin meşhur şehir, iskele ve ticaret merkezleri, demiryolları, ticaret ve sanat ve ziraat.

11. Afrika-yı Osmani, Mısır Hidivliği, Trablusgarp Vilayeti, Tunus Vilayeti.

Altıncı Sene Programında:

12. Kıta'at-ı Hamse (Beş Kıta): Coğrafya-yı Tabi'i, ve bir noktanın şekil ve mevki'i ve hududu, önemli boğazlar, körfezler, burun ve denizler.

Coğrafya-yı İdari: Her kıtada bulunan meşhur hükümetler ve payitahtlar, en büyük hükümetlerin meşhur şehirleri ve ticaret merkezleri.

***İhtar:** Coğrafya Dersi, hiçbir vakit haritasız okutulmayacak ve beş kıtada bulunan hükümetlerden Osmanlı Devleti ile münasebeti olanlar daha ayrıntılı ve diğerleri icmal edilip (kısaltılarak), ezhan-ı talibat esami-i hassa ile teşviş ve işgal olunmayacaktır. (Zeki talebeler özel isimlerle uğraştırılmayacaktır).*¹⁵

İstanbul ve Kasaba İptida-i Mekteplerine Mahsus Müfredat Programı'na Göre ise; İkinci ve üçüncü senelerde ikişer saat Muhtasar Coğrafya-yı Osmanî (Kısaltılmış Osmanlı Coğrafyası) gösterilecekti.¹⁶

Buna Göre: Üçüncü senede: "Muhtasar Osmanlı Coğrafyası" (Kısaltılmış Osmanlı Coğrafyası) adlı eserden: Osmanlı Devleti'nin iklimi, mesaha-i sathiyesi (Yüzölçümü), hududu, sahilleri, dağları, nehirleri, gölleri, ziraat-ticaret-maden durumu. Genel taksimatı.

Rumeli-i Şahane: Mesaha-i Sathiyesi (Yüzölçümü), nüfusu, iklimi, taksim olunmuş olduğu 8 vilayet ve İmtiyazlı Şarki Rumeli Eyaletleri, Bulgaristan İmaret, Bosna ve Hersek Vilayetleri merkezleriyle sancakları, Çatalca Mutasarrıflığı.

Anadolu-i Şahane'nin hududu, sahilleri, dağları, nehirleri, gölleri, yüzölçümü, nüfusu, taksim olunduğu 21 eyalet ile merkezleri ve sancakları, Kıbrıs Ceziresi, doğrudan doğruya idare edilen Kudüs, Zor, İzmit, Biga Sancakları'yla Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı ve Sisam Beyliği.

Arabistan Kıtası: Mekke-i Mükerreme, Medine-i Münevvere, Cidde, Yemen Vilayeti, merkez idaresi, sancaklar.

Afrika-yı Osmanî: İklimi, yüzölçümü, hududu, nüfusu, Mısır Hidivliği, Trablusgarp Vilayeti, Bingazi Mutasarrıflığı, Tunus İmaret.¹⁷

Belirlenen program doğrultusunda okutulacak kitapların daha ziyade yabancı dillerden tercüme edildiği görülmektedir.¹⁸ Nitekim İbrahim Hakkı

¹⁵ Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti*, s. 254-255.

¹⁶ Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti*, s. 278.

¹⁷ Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti*, s. 285-286.

¹⁸ Bu konuyla ilgili olarak, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde çok sayıda belge bulunmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT Tasnifi, 223/ 12436: Reis Efendi'nin tercüme ettirdiği Coğrafyanın tabettirilip, atlas da zeyline (Ekine) rabt olunarak takdim kılınması, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Maarif Nezareti Maruza-ı Analitik Envanteri-Tasnifi, 3/ 53: Coğrafya kitabı tercümesi, v.s.

Akyol. “Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji” isimli makalesinde: “Bu suretle yabancı dillerden tercüme edilerek İptidai ve Rüşdi mektepler (İlk tedrisat) için yazılmış olan coğrafya kitapları memleketimiz hakkında pek basit (Büyük nehirler, vilayet taksimatı...) malumatı ihtiva etmektedir.”¹⁹ Değerlendirmesinde bulunmakla, Tanzimat Coğrafyası’nın tedris vasfının değişir bir şekilde ve tarihi istikamette isim ve niteleme coğrafyası safhasını aşmadığını belirtmektedir. Modern İzahlı Coğrafya, mekteplerimize 2.Meşrutiyet (1908/1324) ten sonra girmeye başlayacaktır.²⁰

V. Rehnuma-yı Muallimin (Öğretmenlerin Rehberi) ve Coğrafya Öğretimi

Eğitimde yapılan yenilik hareketleri doğrultusunda okulların günün koşullarına uygun birer öğretim kurumu haline getirilmesi için çalışmalara başlanmıştır. Bu çalışmaların bir ürünü olarak sıbyan okullarında uygulanacak öğretim metodlarıyla ilgili bir program Maarif Nezareti’ne sunulmuştur. Komisyon üyelerinden Selim Sabit Efendi’nin hazırlamış olduğu ve daha sonra kitap olarak yayımlanan bu ilk pedagojik eser “Rehnuma-yı Muallimin” adını taşıyordu.²¹

Tanzimat devri eğitimcilerinden olan *Selim Sabit Efendi*, medreseyi bitirdikten sonra modern tarzda açılan *Darulmuallimin*’i (Erkek Öğretmen Okulu) de bitirmişti. Pariste ki Mekteb-i Osmanî’nin Türkçe öğretmenliğinden sonra Galatasaray Lisesi ikinci müdürlüğü, Maarif Meclisi Üyeliği ve başkanlığı, Encümen-i Teftiş ve Muayene Reisliği görevlerinde bulunmuştu. Bu arada Darulmualliminde psikoloji ve metodoloji okuttu. Eğitimin modernleşmesi ve pedagojinin yayılmasına çalışmış ilk eğitimcilerimizden biridir. Batıda kaldığı sürede buradaki eğitimden etkilendiği ve bizzat yaptığı öğretim ile de Batı’nın bilimsel metodlarına aşina olduğu bir gerçektir.²²

Selim Sabit Efendi’nin yazmış olduğu “Rehnuma-yı Muallimin” Türkiye’de yazılan ilk öğretim metodu kitabıdır. Eserde her sınıfta okutulacak dersler ve süreleri belirtilmiş, konuların açık bir şekilde, bölüm ve ana başlıklarıyla verilmesi istenmiştir.²³

A. Rehnuma’ya Göre Coğrafya Öğretimi

Evvela Küre-i Mücessime (Yerküre) ile yerin şekli ve heyeti (sureti) sıbyana tarif ve tefhim olunup (anlatılıp), sathının beş kıtaya tefrikiyle (ayrılmasıyla) haritalarda gösterilmiş olan deniz ve kara ve dağ ve sair gibi bir takım mevadd-ı mürtesimenin (Cisim resimlerinin) renk ve eşkali (şekilleri) talim ve irae kılınır (gösterilir).

¹⁹ İbrahim Hakkı Akyol, “ Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji”, *Tanzimat II*, İstanbul, 1999, s. 559.

²⁰ Akyol, “Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya”, s.569.

²¹ Bilim, *Türkiye’de Çağdaş Eğitim*, s.204.

²² Bilim, *Türkiye’de Çağdaş Eğitim*, s.205.

²³ Bilim, *Türkiye’de Çağdaş Eğitim*, s.211.

Öğrenci, bu vecihle haritalarda mürtesim olan (resmedilmiş) hudud ve eşkali (şekilleri) belledikten sonra yerin ahval-i sathiyesi (yüzeyi) ne dair bir şey tarif olundukta haritaya müracaatla misali gösterilerek ol şeyin emsal-i sairesi (benzer örnekleri) öğrenciye istihrac ettirilir (sonuç çıkarttırılır-buldurulur).

Mesela suyun ahvalinden körfez tarif olundukta misal olarak haritada bir iki körfez irae kılınıp (gösterilip), şekil ve sureti gösterildikten sonra diğer körfezler öğrenciye buldurulur.

Haritalarda mürtesim olan hudud ve eşkal (resmedilmiş şekiller), ber-vech-i meşruh (uzun uzadıya anlatıldığı üzere) öğrenciye talim olunur. Sonra tedris olunacak harita talim levhasına çizilir. Mevadd-ı mundericesi (içindeki cisimler) risalede okundukça, semt ve mahalleri levhada gösterilir. Sual ve cevap yoluyla usül-ü mümarese icra kılınır (Soru-cevapla, el yatkınlığı usulüyle buldurulur).

Bu sırada öğrenciye harita çizmek usulü dahi gösterileceğinden okunacak olan harita talim levhasında yazılıp çizildikçe, öğrenci dahi ol haritayı kendi levhalarına yazıp çizmeye alıştıktan sonra, kurşun kalemle kağıt üzerine resmetmek usulü gösterilir.

Ber minval yazılı 5 kıtadan bir kıta talim ve tedris olundukta Coğrafya risalemizde gösterildiği gibi ol kıtada seyahat usulü icra kılınarak sual ve cevap yoluyla öğrenci gelecekteki gibi alıştıurma yapar.

Temrin (Alıştıurma):

- 1.Yerin şekil ve heyeti (yüzeyi) nasıl ve kaç kıtaya taksim olunmuştur?
- 2.Bahri muhit (denizler) kaç kısma taksim olunmuş ve bunların isimleri nedir?
3. Avrupa'nın şark tarafında hangi kıta bulunmaktadır?
4. İstanbul'dan İngiltere'ye karadan gidilebilir mi?
5. Avusturya Ülkesi İstanbul'un hangi tarafına düşer?
- 6.İstanbul'dan İngiltere'ye giderken hangi deniz ve boğazlardan geçilir?
7. Tuna nehri nerelerden geçer ve hangi hangi denize dökülür? ²⁴

B. Harita, Yerküre Kullanımı ve Tepkiler

Batı tarzı öğretimi başlatan Usül-ü Cedit (Yeni Usul) kavramı kapsamında ders araç ve gereçleri, Coğrafya Dersi için önemli materyal olma özelliği göstermekteydi. Harita ve yerkürenin sivil okullarda ilk olarak 1840 yılında rüştiyelerde, 1870 yılında ise iptidai mekteplerinde kullanıldığı görülmektedir.²⁵

Ancak Tanzimat Devri başlarında (takriben 1847/1264 H) siyasi bir irtikap saikasıyla de olsa eğitim hayatımızda pek çirkin bir olay da meydana gelmiştir. Reşit Paşa tarafından yeni açtırılan Rüştiye mekteplerindeki duvar

²⁴ Selim Sabit, *Rehnuma-yı Muallimin (Sıbyan mekteplerine Mahsus Usul-u Tedrisiye)*, Dersaadet, Tarihsiz, s.22-24.

²⁵ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e)*, Ankara, 1989.

haritalarına Damat Sait Paşa şiddetle hücum ederek, bunların bir nevi resim olduğunu, resmin ise Şer'an gayri caiz bulunduğunu ileri sürerek padişahın nezdinde tesirli ve devamlı teşebbüslere geçti. Bununla da iktifa etmeyerek Damat Sait Paşa iktidara gelir gelmez mekteplerdeki bütün haritaları bir anda imha etti.²⁶

İlerleyen dönemde sıbyan mekteplerine kadar yayılan haritaların şiddetli reaksiyona uğradığı da görülmektedir. Resimdir- küfriyattır diye haritaların abdesthanelere atıldığı da görülmektedir. Haritalar geç dönem Osmanlı Okulları'na yerleştirildikten sonra Kartoğrafya'nın ve Osmanlı Eğitim Sistemi'nin gelişmesinde önemli rol oynadı. Şüphesiz öğrencilerin imparatorluğa bakış açısını değiştirdi²⁷

Bütün tepkilere rağmen gerek Coğrafya Eğitimi'nin gerekse Coğrafi Materyal'in hızla yayılıp-geliştiği görülmektedir. Hükümetin Usul-ü Cedit'e verdiği önemle mekteplerin ve yeni usulde yetişen eğitimcilerin sayısının artması gelişmeyi kaçınılmaz kılmıştır.

Yayılanın-gelişmenin işaretleri Başbakanlık Osmanlı Arşivinde ki konuyla ilgili yüzlerce belgeden de anlaşılmaktadır. Mekatib-i Sıbyaniyede tedris edilmekte olan haritaların tab'²⁸, Coğrafya Dersi için Küre-i Arz ve Sema'nın mübayaası (satın alınması),²⁹ Vilayetlerden gelen Coğrafya Risalesi talepleri,³⁰ Dilli-dilsiz harita talepleri,³¹ Harita gönderilmezse eğitimin sıhhatli olmayacağı ifadeleri³² ile ilgili belgeler bunu göstermektedir.

VI. Sonuç

19.Yüzyılın modern devlet anlayışında vatandaş için gerekli olan bilgilerin öğretilmesi esastı. Coğrafya Bilimi-Dersi de bu düşünce doğrultusunda önem kazanmıştı. Modernleşme çabası içerisindeki Osmanlı Devletinin de eğitim sisteminde yaptığı yeniliklerin yanı sıra müfredat programlarını da bu doğrultuda düzenlemeye çalıştığı görülmektedir. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'yle müfredat programları arasına birçok dersin yanı sıra Coğrafya da girmiştir. İlköğretim Coğrafya Müfredat Programında; dünya, dünyanın hareketleri ve sonuçları, Osmanlı Ülkesi'nin büyük nehirleri, dağları, vilayet taksimatı gibi pek basit bilgiler verilmişti.

Öğretim usulleri de bu doğrultuda yenilenmiş, Coğrafyanın nasıl öğretilceği de Türkiye'de yazılan ilk öğretim metodu kitabı olan "Rehnuma - yı Muallimin" (Öğretmenlerin Rehberi) de gösterilmişti. Yeni usuller ve materyalin (harita-yerküre) Osmanlı Mektepleri'ne yerleşmesinden sonra

²⁶ Akyol, "Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya", s. 564.

²⁷ Fortna, *Imperial Classroom İslam*, s.165.

²⁸ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), İrade Dahiliye (İ.Dah.)*, nr.736 / 60285.

²⁹ *BOA., Amedi Kalemi Mektubi Mühime (A.MKT.MHM.)*, nr.467 / 79.

³⁰ *BOA*, Maarif Nezareti Evrakı, Dosya Usülü Envanteri, Tedrisat-ı İbtidaiyye, nr.1/ 95.

³¹ *BOA*, Maarif Nezareti Evrakı, Dosya Usülü Envanteri, Levazım Kalemi, nr.11 / 2.

³² *BOA*, Maarif Nezareti Evrakı, Dosya Usülü Envanteri, Levazım Kalemi, nr.11 / 20.

Kartoğrafyanın ve Osmanlı Eğitim Sistemi'nin gelişmesinde rol oynadığı da muhakkaktı. Şüphesiz bunlar, öğrencilerin imparatorluğa bakış açısını değiştirdi.

Dikkat çeken önemli husus, getirilen yeniliklerin günümüz Coğrafya öğretim yöntemlerinin işlendiği eserlerde ve Coğrafya Öğretim Programlarında da yerini muhafaza etmesidir.³³

Yeni usuller ve materyaller gelenekçiler tarafından şiddetli reaksiyona da uğramıştı. Bütün tepkilere rağmen gerek coğrafya eğitimi, gerekse Coğrafi materyal hızla yayılıp - gelişecekti.

Büyük devrim niteliğindeki bu çalışmalara karşın bu dönem coğrafya eğitimi isim ve niteleme coğrafyası safhasını da aşamamıştır. Modern İzahlı Coğrafya Eğitimi, Osmanlı Mektepleri'ne II.Meşrutiyet (1908/1324) ten sonra girmeye başlayacaktır ki, gerek Kartoğrafya alanında gerekse coğrafya eğitiminde ilerleyen dönemde meydana gelen değişme- gelişmeler, Ortaöğretim- Yükseköğretimde Coğrafya eğitimi konuları, yeni araştırma konuları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Abstract: In this study, it was aimed to convey the Geography Education, Curriculum and Geography teaching methods in the primary schools of the Ottoman Empire. It was explained that Geography taking it's place between modernism and education curriculums was included into the curriculum of the Ottoman Empire by the arrangement of Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, that it was tried to teach the movements of the earth, big rivers, mountains and cities of the Ottoman Empire; and that how the ways of teaching these subjects were included in the first Pedagogy Book of Türkiye "Rehnuma-yı Muallimin". It was also explained that, after new ways and materials (maps-spheres) entered the Ottoman Schools they played important roles in the development of mapping and the Education System of the Ottoman Empire; and changed the views of students on the Empire.

Key Words; Ottoman Empire, geography education, primary education.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

Hatt-ı Hümayun Tasnifi,

İrade Dahiliye Tasnifi,

Amedi Kalemî Mektubi Muhimme Tasnifi,

Yıldız Perakende Evrakı Maarif Nezareti Maruzat-ı Analitik Envanteri,

Maarif Nezareti Evrakı Dosya Usulü Envanteri:

Tedrisat-ı İbtidaiyye

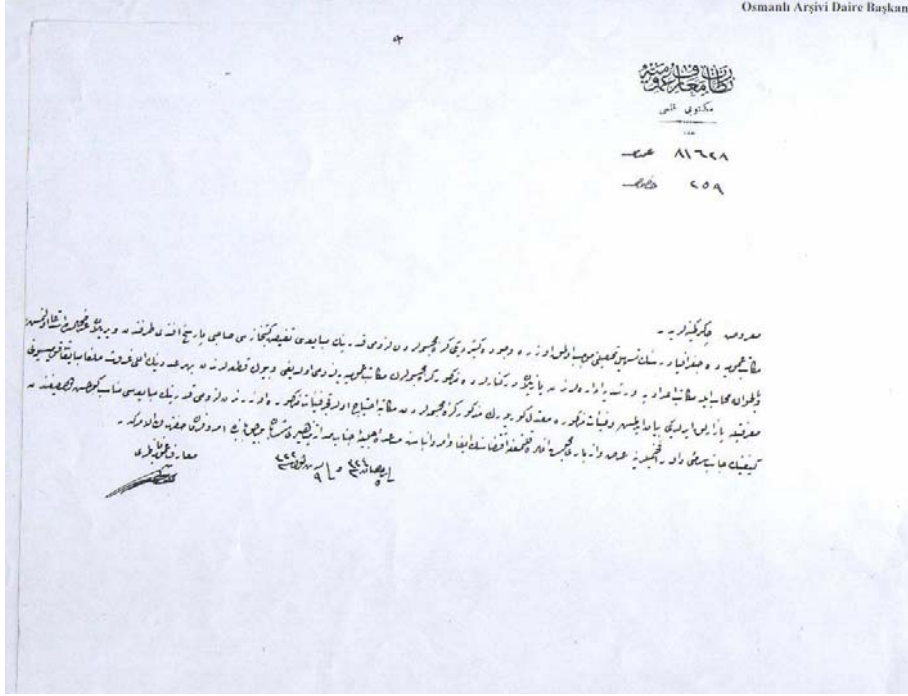
Levazım

³³ Bkz. Hayati Doğanay, *Coğrafya Öğretim Yöntemleri*, Erzurum, 2002.

2. Araştırma ve Kaynak Eserler:

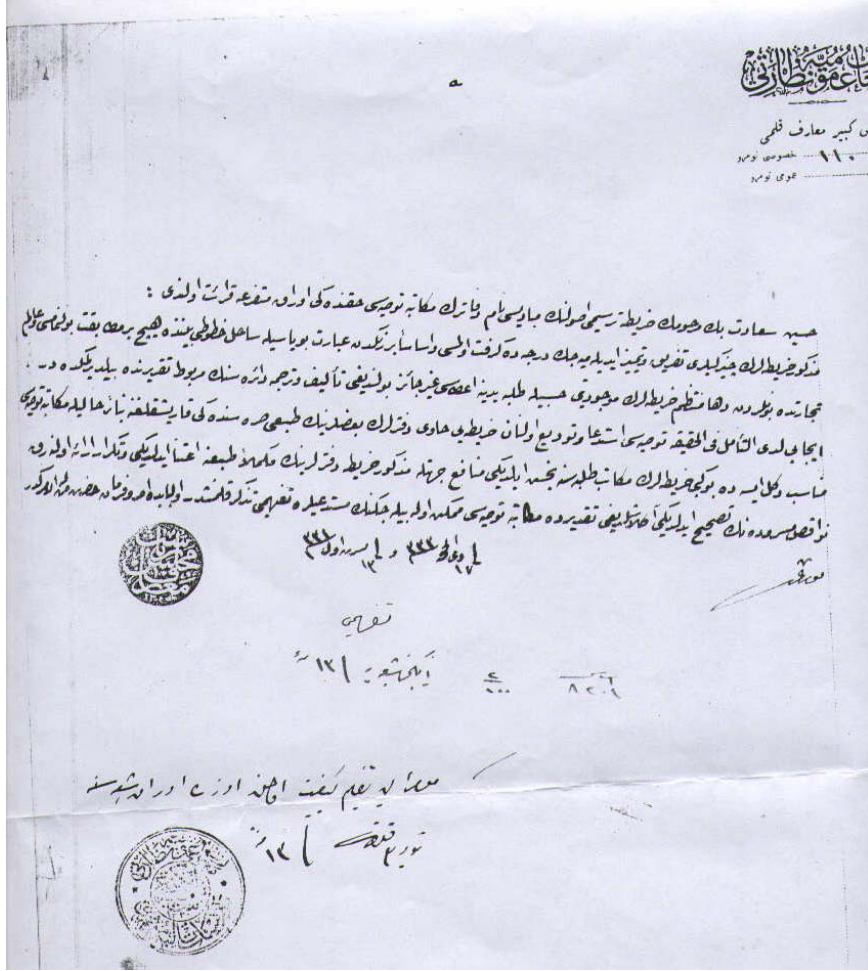
- Akyol, İbrahim Hakkı, “Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji”, Tanzimat-2, İstanbul, 1999.
- Akyüz, Yahya, Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988’e), Ankara, 1989.
- Berkes, Niyazi, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Ankara 1973.
- Bilim, Cahit Yalçın, Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876), Eskişehir, 2002.
- Develioğlu, Ferit, Osmanlıca - Türkçe Lügat, Ankara, 1995.
- Doğanay, Hayati, Coğrafya Öğretim Yöntemleri, Erzurum, 2002.
- Ernest Fun, Ester, Fransız İhtilalinin Siyasi ve İctimai Fikirleri, Terc: M.Nermi, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, 1927.
- Fortna, Benjamin C., Imperial Classroom İslam, The State and Education in the late Otoman Empire, Oxford, 2003.
- Kodaman, Bayram, II.Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, Ankara, 1991.
- Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezaret-i Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, Haz: Mustafa Ergün, Tayip Duman, Sebahattin Arıbaş, Hüseyin Dilaver Ankara, 2002.
- Özgönül, Aksoy, Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme, İstanbul, 1968.
- Selim Sabit, Rehnuma - yı Muallimin (Sıbyan Mekteplerine Mahsus Usul - u Tedrisiye), Dersaadet, Tarihsiz.
- Unat, F.Reşit, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, Ankara, 1964.

EKLER:

Belge: 1- B.O.A., Şura-yı Devlet Maarif, 222 / 11

Mekatib-i Umumiyyede (Umum Mekteplerde) Coğrafya Dersinin tahsili için gerekli olan Küre-i Mücessime (Yerküre) ve kıta haritalarının satın alınıp, ihtiyacı olan yerlere gönderilmesini isteyen 5 Ramazan 324 ve 9 Teşrin-i Evvel 322 (22 Ekim 1906) tarihli belge.

Belge:2- B.O.A., Maarif Nezareti Evrakı, Meclis-i Kebir-i Maarif, 211 / 91.

Hüseyin Saadet Bey'in "Harita Çizilmesi Usulünün Başlangıcı" isimli defterlerinin mekteplere tavsiyesinin görüşüldüğü, bu gibi haritaların mektep talebesine büyük faydası olduğu, bu harita ve defterlerin mükemmelen tab'ına itina eyleneceği durumunda mekteplere tavsiye edileceğini belirtir 17 Zilhicce 333 ve 13 Teşrin-i Evvel 321 (26 Ekim 1915) tarihli belge.